

RÓMAI ÉS GÖRÖG IRÓK ÉLETE ÉS IRATAI, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL VALLÁSOS GONDOLKOZÁSUKRA.

II. M. Aur. Antoninus.

(Folytatás.)

Hatodik könyv. „A világegyetem kormányozható és engedelmes; az észnek, mely azt kormányozza, semmi oka sincs roszat cselekedni, mert önmagában roszat nem tartalmaz, s nem is sértetik meg semmi általa. Minden általa lesz és tökéletesítettik. Ismeri önmagát s tudja, mit és hogyan cselekszik.

„A legjobb mód magadat megboszulni: nem lenni hasonló a bántalmazóhoz.

„A világegyetem vagy zürzavar, vegyület és szétszóródás, vagy egység, rend és előre látás. Ha az első: miért ohajtom ily tervtelen tömegben tovább élni? miért törődnöm egyébbel, mint, hogy mikép leszek egykor földdé én is? miért az aggódás? Hisz reám is bekövetkezik a szétszóródás, bármit cselekedjem is. De ha a második föltétel igaz, úgy erősen állok, tiszteletet nyilvánítok s bízom a kormányzóban.

„Saját lelked becsülése s tisztelése elégedetté tesz, öszhangba hoz a társadalommal, egyességbe az istenekkel, ha t. i. hálát adsz mindenért, a mit adnak és számodra rendeltek.

Fenn, lenn és körül az elemek mozgalmi. De az erény mozgása ezek közül egyikben sincs; az valami istenibb boldogan előre haladva alig észrevehető útján.

„Mily különösök az emberek. Embertársaikat életökben nem dicsérik; de, hogy magok az utódok által megdicséртessenek, arra nagy sulyt fektetnek. Szintugy aggódhatnak azon, hogy az elődök által nem dicséртettek.

„Ha valamely dolog végbevételét nehéznek találod, ne hidd, hogy az lehetetlen embernek; sőt, ha valami lehető az embernek s természetével is egyezik, higgyed, hogy azt te is végbeviheted.

„Az okatlan állatokkal s más tárgyakkal szemben te, mint okos lény, viseld magad nemesen s szabadon. Az emberi

lényekkel szemben légy társasszellemű. Minden alkalmossal fordulj az istenekhez s ne aggódj az idő hosszúsága fölött, melynek folytán ezt cselekszed, mert csak három óra is — így töltve el — boldogít.

„Szégyen a léleknek, hogy elcsüggedjen az életben, míg a test csüggedetlen.

„Ázsia, Európa csak szögletek; a tenger csak egy csepp; az Athos csak egy kis göröngy a világegyetemben; az egész jelen csak egy pont az örökkévalóságban; minden dolog kicsiny, változó, mulandó. Onnan jön minden, az egyetemes kormányzó hatalomtól, vagy közvetlenül, vagy egymás után következően. A rút a szépnek, a borzasztó és veszedelmes a nagyszerűnek utószülöttei. Egy főforrásra viendő vissza minden.

„Minden eszköz, ha céljának megfelel, jó; de, a ki azt csinálta még sincs jelen. Ámde a természet dolgaiban benn és jelen van az alkotó hatalom. Annál inkább illő tehát tisztelned e hatalmat s vélned, hogy ha annak akarattja szerint élsz és cselekszel, benned minden megegyező leend az észszel; mert a világban levők is észszel állanak összhangban.

„Ha az istenek határoztak fölőlem s sorsom felől, bizonyára jól határoztak, mert nem könnyű képzelni előretudás nélküli istenséget. A mi pedig azt illeti, hogy ők nekem ártanának: ugyan miért tennék ezt? minő hasznok lenne benne akár nekik, akár az egésznek, melyet gondozni egyedüli céljok. Ha nem határoztak fölőlem egyénileg, bizonyára határoztak az egész felől, s így a következők útján az általános elrendezés folytán történőket örömmel kell fogadnom s azokkal megelégednem. Ha semmi felől sem határoztak, — a mit gondolni is szentségtelen dolog, — ugy se ne áldozzunk, se ne könyörögjünk, se ne esküdjünk, se ne csináljunk semmit azokból, a miket tenni szoktunk, képzelve, hogy az istenek jelen és velünk vannak. De ha tán nem határoztak volna is semmi minket illető dolog felől, ez esetben is tudok határozni en magam felől s ki tudom választani a mi hasznos; hasznos pedig mindenkinek az, a mi saját szerkezetével s természetével megegyezik. A természetem pedig eszes és társadalmias; városom és hazám, a mennyiben Antoninus vagyok, Róma; a mennyiben ember vagyok, a világ. A mik e kettőnek hasznosok, nekem is hasznosok.

„Mikor magadat fölvidámitni akarod, gondolj erényeire azoknak, kik veled élnek; az egyiknek önzetlen tevékenységére, a má-

siknak szerénységére, a harmadiknak bőkezűségére, és így tovább. Semmi sem örvendeztet annyira, mint az erények képei, tündökölve a velünk együtt élők erkölcsében. Tartsuk hát ezeket szemünk előtt.

H e t e d i k k ö n n y v. „Minden ember annyit ér, a mennyit a munka, mely körül forgolódik.

„A dolgok össze vannak szöve egymással, és a kötelék szent. Alig van dolog összeköttetés nélkül. Az egymás mellé rendezettek alkotják a világegyetemet. Mert egy világ van, összealkotva a mindenekből; egy isten a mindenekben, állomány, egy közös észtörvény minden okos lényben, egy igazság, s tán egy tökély is az okos valók közt.

„Kötelessége, de sajátossága is az embernek szeretni még azokat is, kik megsértették. Ez pedig történik, ha nem feledelek, hogy ők is embertársaid, hogy nem tudva s akaratlanul is hibáztak; hogy rövid idő alatt mindketten meghaltak, s különösen, hogy tulajdonképen nem is sértett meg, mert vezérlő teheségedet rosszabbá nem tette, mint azelőtt volt.

„Gondolj végórásra. A mások által irányodban elkövetett büntetést hagyj azon a helyen, a hol elkövetted.

„Ékesítsd fel magad ártatlansággal és szerénységgel. Szeresd az embert. Kövesd az Istent.

„Antisthenes szavai: királyi dolog jót tenni és rosszat nyerni.

„Tekints a csillagok pályafutására, mintha velök együtt haladnál; szüntelen tartsd eszedben az elemek elváltozását, — az ily gondolatok lemosják a földi élet salakját.

„A földből lettek a földbe térnek vissza, az égből eredettek újra eget keresnek. (Idézet Eurip.-ből.)

„Hatalmadban áll szabadon s valódi léleknyugalomban élni, ha az egész világ ellened kiabál is. Minden, a mi előmbé ötlök, eszköz az erényre, s azon művészet gyakorlására, mely ember és istenhez tartozik. Mert minden, a mi történik, viszonyban van istennel vagy emberrel, s alkalmas a felhasználásra.

*) Cedit item retro, de terra quod fuit aute,
In terras, et quod missum est ex aetheris oris,
Id rursum coeli rellatum templa receptant.

Hasonl. Préd. XII. 9.

Lucr. II. 999.

„Az erkölcsi jellem tökélye abban nyilvánul, ha minden napodot mint utolsót éled át.

„A halhatatlan istenek az idők végtelenségén át folytonosan túrják, hogy az emberek nagy része rossz, sőt még gondot is viselnek rájuk. Te, kinek oly rövid élet van elődbe szabva, kifáradsz a rosszak iránti türelemben, daczára, hogy te is egy vagy azok közül.

„Nevetséges az emberben, nem menekülni saját rosszaságától, a mi pedig lehetséges; de futni a másokétól, a mi csaknem lehetetlen.

N y o l c z a d i k k ö n y v. „Ha teszek valamit, teszem azt az emberiség javára. Ha valami osztályrészemül esik, elfogadom azt s visszavezetem a minden dolgok forrására, az istenekre, honnan kiindult.

„Méltán szenvedsz; mert inkább akarsz jóvá lenni holnap, mint jó lenni ma.

„Az okos lény szervezetében nem látok oly erényt, mely az igazsággal ellenkeznék; de látok olyat, mely a gyönyör szeretetével ellenkezik, és ez az önmegtartóztatás.

„A szenvedélyektől szabad lélek olyan, mint egy erős vár; ember számára nincs biztosabb menhely. A ki e várat nem ismeri, gyarló; a ki ismeri, de oda nem menekül, boldogtalan.

„Az én szabad akaratommal szemben embertársam szabad akaratára ép oly közönyös, mint lélekezete és teste. Mert ámbár egymásért teremtettünk: mindenikünk kormányzó tehetségének megvan saját kötelessége; különben embertársam rosszasága az én rosszamat lenne, a mit pedig isten nem akart, nehogy boldogságom másoktól függjön.

„Tekints be embertársad vezérlő tehetségébe s engedd, hogy tekintsen más is a tiédbe.

K i l e n c z e d i k k ö n y v. „A gondolkodó ember jelleméhez tartozik, hogy nem gondatlan, nem türelmetlen s nem megvető a halállal szemben, hanem várja azt nyugodtan, mint a természet működéseinek egyikét; készül az órára, melyben lelke a testi borítékból kiválik; sőt a körülötte élők egyenetlenkedéseiből támadó zavarokat látva, így szól: jöjj hamar, oh halál, nehogy véletlenül én is elfelejtkezsem magamról.

„Ha teheted, javítsd meg tanítás által azokat, kik rosszat cselekednek; ha nem, ne feledd, hogy adva van türelem e célra. Magok az istenek is nemcsak türelmesek az ilyenek iránt, de kegyelmesek is.

„Nem a szevedőlegességben, hanem a tevékenységben áll java és rosszsa a társadalmi eszes lénynek; épen így erénye és bűne is.

„A világegyetem időszakos mozgalmi mindig ugyanazok; és vagy az egyetemes ész jön mozgásba minden alkalommal — s ekkor légy elégedett működése eredményével, — vagy ennek egyszeri mozdulata nyomán következik minden egymás után; vagy oszthatlan elemek alkotják a dolgok eredetét. Szóval, ha van isten: minden jól van; ha a történetesség uralkodik, te ne kormányoztasd magad általa.

„Az isteneknek vagy van hatalmuk, vagy nincsen. Ha nincs, miért imádkozol hozzájuk? ha van, miért nem kéred magadnak azt az erőt, hogy ne félj, a mitől félni s ne kívánd, a mit kívánni szoktál. Ezeket kérhetnéd inkább, mint azt, hogy ez a dolog történjék, a másik ne történjék. De tán azt mondod, hogy az istenek amazokat különben is hatalmadba adták. Ha így van, vajjon nem helyesebb-e szabad emberként élni a hatalmadban levővel, mint szolgaiasan kívánni azt, a mi nem áll hatalmadban. De ki mondotta neked, hogy az istenek nem segítenek minket abban is, a mit hatalmunkba adtak. Irányuljon csak imád mindig félelmed, kívánságaid s aggodalmaid legyőzésére, érezni fogod, hogy az istenek mellett vannak s boldog leszel.

„Egy bölcsész mondja: betegségemben nem testi szenvedéseimről beszéltem, hanem a természeti dolgokról, mint azelőtt; figyelve különösen arra, hogy a lélek, mialatt a testnek ily mozgalmában részt vesz, hogyan tarthatja magát szabadon és zavartalanul. Tégy te is így jó és balsorsban, mert a bölcsészetet semmi körülmények közt el nem hagyni, s tudatlan vagy a természettel ismeretlen emberrel semmis dolgokat nem beszélni: elve minden bölcsészeti iskolának.

„Ha rossz vagy hűtlen emberrel találkozol, ne feledd, hogy ilyeneknek is kell létezniök, s hogy a természet a mások rosszsaival szemben kebledbe egy-egy megfelelő erényt oltott, melylyel mint ellenszerrel rendelkezhetel. Az eltévedetteket tanítás által a jó útra vissza kell vezetned; mert a ki hibázik: eltéveszté célját s ezért tévelyeg. Külső rossz lelkedet nem érintheti, a mi pedig neked valóban rossz, a n n a k a l a p j a s a j á t l e l k e d b e n v a n. Mi különös van abban, ha egy miveletlen ember miveletlenül beszél és cselekszik? Magadat feddheted meg, ha tőle egyebet vártál. Hálátlan emberre panaszolsz? . . . miért nem nyujtád jótéteménye-

det föltétlenül s visszavárás nélkül?! Ha szolgálatot tettél, miért nem elégít ki a tudat, hogy a természet követelése szerint cselekedtél? Kíván-e visszafizetést a szem a látásért, a láb a járásért? Valamint e tagok bizonyos czélokra vannak alkotva s együttműködés által nyeri meg mindenik a magáét: úgy az ember is, mint hogy a természet által jótékony cselekvényekre teremtetett, ha a köz vagy egyesek érdekében valami jót tesz, saját mivolta szerint cselekszik s megnyerte jutalmát.

Tizedik könyv. „A mi veled történik, öröktől fogva elő volt készítve számodra, mert az okok egybefüggése öröktől fogva szövi fonalát létednek s eseményeinek.

„Ha elsajátítottad e neveket: jó, szerény, igaz, eszes, egyeslelkű, nagylelkű, vigyázz, nehogy elváltoztasd jelentéseiket, s ha elvesztetted, indulj azonnal keresésükre. Az eszes annyit tesz, mint szabad és önelhatározó gondolkodás; az egyeslelkűség annyi mint önkénytes elfogadása a köztermészet által rendelt dolgoknak; nagylelkűség annyi, mint az észnek felülemelkedése a test kedves vagy fájdalmas érzésein, felül a hirnéven, a halálon stb. Ha e nevek birtokát megőrzöd, a nélkül, hogy ohajtanád mások által e nevek szerint neveztetni: egészen átváltozol s más életre lépsz át. Mert úgy élni, a mint eddig éltél, darabokra tépetni egy ily életben: csak bárgyu, életét nagyon szerető embernek sajátja, s olyan mint ama félholt küzdőké; kik bár sebekkel vannak borítva, kérve kéri, hogy a következő napig életbe hagyassanak. — Szerezd meg tehát e neveket s maradj velök, mint ha a boldogok szigetére költöztél volna. De ha érzed, hogy nem bírhatod őket, vonulj bátran valamely szögletbe, vagy távozzál azonnal az élethől, és pedig egyszerűen, szabadon, szerényen, megtevéen legalább ezt az egy dicséretes dolgot életedben, hogy t. i. így távozol belőle. E neveknek emlékezetben tartását nagyon elősegíti az, ha szüntelen emlékezel, hogy vannak istenek, s hogy nem kívánnak tőled hízélgést, hanem minden okos lényt önmagukhoz hasonlóvá tenni akarnak; ha emlékezel, hogy a mi figefa teendőit végzi, az figefa; a mi a méhét, a méh; s a mi az emberét, az ember.

„Kinek igaz elvei vannak, a legkisebb szabály is emlékeztetheti arra, hogy szabad legyen bánattól és félelemtől. Pl. „mint falevelek, olyan az emberi nem“ (Homér). Falevelek gyermekeid is; azok is, kik dicsérnek; azok is, kik átkoznak; azok is, kikre hát-

ra marad s kik tovább szállítják az ember hírnevét. Mert mindezeket „létre hozza a tavasz“, mint a költő mondja; aztán elhordják a szelek; majd az erdő újakat hoz elő helyökbe. Rövid a léte mindenek, te mégis úgy fáradsz utánnok, mintha örökkévalók lennének. Nehány nap még s bezárod szemeidet, s azt, ki sirodig kísér, csakhamar egy másik fogja siratni.

„Emlékezzél, hogy a mi téged üsztönöz s vezet, benn van mélyen elrejtve: ez a rábeszélés ereje, az élet, s ha szabad így szólani, maga az ember. Tenmagad felett elmélkedve sohase foglald be (gondolatodba) azt, a mi körülvesz s az eszközöket, melyek hozzá tartoznak. Mert e részekben — a mozgató s visszatartó erő nélkül — nincs több haszon, mint a takács vetélőjében, vagy az író tollában.

T i z e n e g y e d i k k ö n y v. Az eszes lélek sajátjai a következők: látja önmagát, rendelkezik önmagával s olyanná lesz, a milyenné akar; a gyümölcsöt, a melyet terem, önmaga élvezi; czélját eléri, bárhol legyen is az élet határa. Áthat a világegyetemen s az azt körülfogó ürön, annak alakját vizsgálja; az idők végtelensége felett kiterjeszkedik; a dolgok időszakos változatait átöleli, felfogja; megérti azt is, hogy az előtte és utána valóokban lényegileg semmi sem új. Továbbá, szereti embertársát, az igazságot, szerénységet; semmit önmagánál inkább nem becsül, és ez a törvénynek is sajátja. Tehát az igaz és józan ész semmiben sem különbözik az igazság eszétől.

„Mily lélek az, mely kész bármely perczen megválni a testtől, akár végleg kioltva, akár szétszórva legyen, akár folytassa létezését! De csak az esetben, ha e készség az ember önelhatározásából ered, nem csupán makacsságból s megá'alkodottságból, mint a k e r e s z t é n y e k *) t e s z i k; hanem megfontolva, méltányosan s úgy, hogy mást meggyőzzön s rábirjon, tragikái mutatvány nélkül (ἀτραχώδως).

„Kezdetben a tragoediák azért hozattak színre, hogy emlékeztessék az embereket, hogy a velök történő dolgok mind a természet rendes kifolyásai; s ha va'aki gyönyörködik ezeknek színpadi feltüntetésén, ne jöjjön zavarba akkor se, ha az életnek ama nagyobb színpadán valóban előfordulnak. A dráma-írók sok szépet és igazat mondanak, pl. „ha az istenek nem vigyáznak reám és gyermekeimre, ennek is oka van,“ vagy, „az élet learattatik, mint búzakalász,“ stb. — A tragoedia után a régi komoedia lépett föl, mesteri szólásszabadsága s nyílt egyszerűsége által figyelmeztetve

*) A keresztényekről csak ez egy helyen tesz említést; valószínűleg talá-lóan. — D. K.

az embereket, hogy az esztelenségektől tartózkodjanak. A közép komoedia után az új állott elő, de ez már csupa mimikává sülyedt, habár ennek írói is mondanak néha jó és igaz dolgokat.

„A lemetszett ág elválik fájától. Az ember, ha elszakítja magát embertársaitól, kívül esik a társadalmon. Az ágat más vágja le, de az ember saját mivelete által választja el magát az emberektől, ha gyűlöli őket s elfordul tőlük, nem tudva, hogy ugyanekkor kitért az egész társadalmi rendből. De mégis van egy előjoga, mely a fának nincs meg s melyet bizonyára a társadalom alapító Zeüsz adott neki, t. i. hogy újra visszanőjön, újra részévé legyen az egésznek; habár e visszatérés mindig nehézséggel jár.

„A lélek megőrzi kör-alakját, ha sem túl nem terjed, sem össze nem vonul, szét nem szóródik s alá nem sülyed, hanem világitva van ama világosság által, melyen át látja az igazságot, az igazságot a dolgokban ép úgy, mint önmagában.

„Embertársaddal szemben tartsd el előtt a következőket: a.) az emberek egymásért léteznek, tehát viszonyban vannak egymással. b.) milyenek az emberek künn és otthon? véleményüknek mily rugói szoktak lenni; cselekedeteiket minő érülettel végezik? c.) ha helyesen tásznak, nincs okunk neheztelni; ha pedig jogtalanságot követtek el, akaratlanul s nem tudva cselekedtek. Mert a lélek val a m i n t a k a r a t l a n u l f o s z t a t i k m e g a z i g a z s á g t ó l, szintugy akaratlanul fosztatik meg azon erőtől is, hogy magát mindenki vel szemben méltányosan viselje. Ez okozza azt, hogy az emberek fájdalmat éreznek, ha igaztalanoknak, hálátlanoknak vagy roszakaróknak neveztetnek. d.) Gondold meg, hogy te is téssz roszat, hogy csak ember vagy, mint mások, s ha tán némely bűnöktől tartózkodol is, ezt sem mindig dicséretes okokból teszed; e.) hogy a körülmények folytán végzett cselekedetek helyes vagy helytelen voltát nem mindig tudhatod, mert sokat kell tanulni és tapasztalni avégre, hogy valaki igaz ítéletet mondhasson. f.) mikor nagyon boszankodol s aggódol, gondold meg, hogy az élet csak egy perc s gyorsan tovatűnik. g.) hogy nem az emberek cselekedetei zavarnak, mert azoknak alapja az emberek vezérlő tehetségében van, hanem saját véleményünk az, mely zavart okoz. Eszedbe véve tehát, hogy a más bűne reád szégyent nem hozhat, dobd el a véleményt s nyugodt leszesz. h.) gondold meg, mennyivel több fájdalmat okoz a tények feletti harag, mint magok a tények. i.) hogy egy valóban nyugodt kedélyhangulat legyőzhetetlen; mert mit tehet akkor ellened a legrosszabb ember is, ha te nyugodtságot foly-

tonosan megtartva, nyájasan inted s szeliden javitgatod őt minden alkalommal, mondván: nem úgy, gyermekem; mi más célra vagyunk teremtvé, nem nekem, hanem magadnak okozasz bántalmat, gyermekem.“ És így mutasd meg neki gyöngéd érintgetéssel s egyetemes elvek felmutatásával, hogy igazad van. De tedd ezt mindig őszinte, tiszta, jóakaró lélekkel, feddés s minden utógondolat nélkül.

Fogadd e kilencz szabályt, mintha a muzsáktól nyerted volna s kezdj valahára valódi ember lenni. Mikor haragra gyulsz, jusson eszedbe, hogy szenvedély által vezéreltetni nem férfihez illő, hanem, hogy szelidség és jóság inkább egyeznek az emberi természettel, tehát illőbbek is. A ki e tulajdonokkal bir, annak van ereje és bátorsága, az nem lesz a szenvedélyek rabjává. Mennél szabadabb az ember a szenvedélyektől, annál erősebb. A fájdalom érzete gyengeség jele, ép így a haragé is. A kik ezeknek hódolnak, meg vannak sebezve.

„Ha vezérlő tehetséged a történőkkel elégedetlenkedik, eltéveszti célját, mely kegyességben, Isten s az igazság iránti tiszteletben áll.

„Nem állithatsz fel mások számára szabályokat addig, míg a szabályoknak engedelmeskedni magad meg nem tanultál.

„Senki sem rabolhat meg minket szabadakarunktól. (Epict.)

T i z e n k e t t ő d i k k ö n y v. „Mindazon dolgokat, melyekre életed folytán kerülő úton törekedtél, most egyszerre elérheted. Tehát feledd a multat, a jövőt bizd a gondviselésre s a jelennel élj kegyesség és igazság szerint. Kegyesség szerint, hogy elégedett lehess a történőkkel, mert a természet azokat a te számodra, téged az ő maga számára rendelt. Igazság szerint, hogy mindig szabadon és leplezetlenül szólhasd azt s tetteid törvényszerűek s méltányosak legyenek. Ne álljon útabban sem az emberek roszasága, sem vélemény, sem szó, sem a test érzékei. Ha minden egyebet mellőzve csak vezérlő tehetségedet s a benned lakozó szentséget tartod szem előtt, ha nem attól félsz, hogy egykor meg kell halnod, hanem attól, hogy sohasem kezdettél a természet szerint élni: bizonyára oly ember léssz, ki méltó a világegyetemhez, mely létrehozta: nem léssz többé idegen saját szülőföldeden; nem fogsz csodálkozni mindennapi dolgokon, mintha véletlenek s természetellenesek volnának.

• „Isten látja az emberi lelket tisztán, elkülönítve anyagi öltözékétől. Értelmével csak az értelmet érinti, mint a mely tőle eredve jött át a testekbe. Ha te is ily cselekvéshez szoktatod magad, sok zavartól szabadulsz. Mert a ki nem tekinti az őt körülfogó testet, bizonyára nem törődik anyagi és külső dolgokkal.

„Gyakran csodálkoztam, hogy van az, hogy ámbár minden ember inkább szereti önmagát, mint másokat, mégis többre becsüli másoknak felőle nyilvánított véleményeit, mint a magáéit. Ha egy isten, vagy egy bölcs tanító az embertől követelné, hogy ne gondoljon s ne tervezzen semmit anélkül, hogy azon perczben ki ne mondja: bizonyára egy napig se tudna elhordozni egy ily állapotot.

„Hogyan lehet az, hogy az istenek midőn a dolgokat oly jól s az emberiségre nézve oly jótékonyan berendezték, egy dolgot nem vettek figyelembe, t. i. azt, hogy a nagyon jó emberek, kiknek ugy szólva legtöbb közösségük van az istenséggel s a kik kegyes és vallásos élet által vele benső viszonyba léptek, ha egyszer meghaltak, többé soha se létezzenek s teljesen kioltassanak? . . . Ha ez így van, hidd el, hogy ha máskép kellett volna lennie, az istenek ugy végezték volna. Mert ha helyes volt, akkor lehető is volt, és ha természet szerinti, a természet ugy intézte volna. De mivel nem így van elintézve, (ha ugyan nem így van), légy meggyőződve, hogy nem ugy kellett volna lennie; mert magad látod, hogy e vizsgálódásodban az istenséggel vitatkozol, a mit azonban nem tehetnél, ha az istenek legigazabbak és legjobbak nem volnának; minthogy pedig ilyenek: igaztalanul vagy meggodolatlanul a világrendben semmit sem cselekedhettek.

„Vagy végzetszerű szükségesség ura'g, vagy legyőzhetlen rend; vagy gondviselés, vagy igazgató nélküli zürzavar. Ha szükségesség: miért állasz ellent? Ha gondviselés, mely engesztelhető: tedd méltóvá magadat az istenség segélyére. De ha kormányzó nélküli zürzavar: nyugtasson meg a tudat, hogy saját magadban van egy kormányzó hatalom, az ész; s ha a vihar magával ragad is, hagyd, hogy vigye a nyomorult testet, a gyarló lélekzetet s minden egyebet, mert az ész t legalább nem fogja elragadni.

„Nehéz bajaidban ne feledd, hogy minden ember értelmel egy isten és az istenség kifolyása; hogy semmi sem az ember sajátja, gyermekét, testét s étetét is az istenségtől nyerte. E gondolat megnyugtat.

„Azoknak, kik így kérdeznek: hol láttad az isteneket, vagy hogyan fogod fel, hogy léteznek, s imádd őket? — azt felelem, először, hogy még szemekkel is láthatók; másodsor, hogy saját lelkemet sem láttam, mégis tiszteltem. Ép így az isteneket illetőleg is: a miből folytonosan tapasztalom hatalmukat, abból felfogom lételőket s imádom őket.

„Az élet biztonsága ez: vizsgálj meg minden egyes dolgot anyagilag és alakilag. Teljes lelkedből tegyed a jót s szóljad az igazat. Élvezd az életet, egyik jó cselekedetet megszakítás nélkül a másikhoz csatolva.

„A napnak egy világossága van, habár sugarai a hegyeken megtörnek is. Egy közös anyag van, ha számtalan testekbe szétoszlik is. Egy lélek, bár megoszolva végtelen természetek s egyének között. Egy értelem, bár osztótnak látszik is. Az anyagiak érzés és rokonság nélkül állanak, de a vonzódás s a fölöttök álló értelem még ezek részeit is összetartja. Az emberi értelem azonban sajátságos módon törekszik ahoz, a mivel rokon, viszonyba jó vele s a közösség érzete meg nem szakadhat.“

Átmentünk a 12 könyvön. Igyekeztem a nagy fejedelem gondolatmenetét vagy legalább nevezetesebb elveit lehetőleg bőven feltüntetni; hogy mennyire sikerült, nem tudom. Még csak néhány szót adok az író és irata ismertetéséhez. Említettem előre, hogy a műben összefüggés nincs. Lehet, hogy ha az lett volna célja, s idő és alkalom leendett, az összerakott anyag rendszeres egészszé nőtte volna ki magát. Hogy a stoicusoknak minő rendszerét követte volna, tudni biztosan nem lehet. A műben legtöbb az ethikai és theologiai elem. A physikai rész is, a dolgok természetének vizsgálása, elég bőven, a dialecticai kis mértékben található. A fejedelem a görög bölcsészeti iskolákkal ismeretes volt, de úgy látszik szorosán egyikhez sem csatlakozott, mert némely elvei túlszárnyalják a stoicus iskolát is. Socrates egyik főpéldánya; mondásaira s tetteire gyakran hivatkozik. Pythagorasnak s követőinek nagy barátja. Legtöbbet idéz Plátótól és Epictetustól. Ez utóbbi úgy látszik legközelebb áll hozzá. Az epikureusokról nem tesz említést, habár némely elvöket észrevéteti. A költők, Homér, Hesiod, Pindar; a színírók, Sophocles, Euripides, Aristophanes stb. mind jó barátai. Mindezen írók műveiből egész gyűjteménye volt s rendes kijegyzéseket, idézeteket írt össze belőle. Ily jegyzések alapján támadtak a gondolatok, melyek a könyvet alkotják. Arany életszabály azoknak nagy része, melyet a fejedelem a gyakorlatban érvényesített. A könyv nagy részét, azt hiszem, élte utolsó éveiben írta; erre mutat a halálnak s arra készülésnek igen-igen gyakori emlegetése. *)

*) Az első könyv végére tett megjegyzésből ítélve, azt Esztergomban; a másodikikat Canuntumban írta, tehát mindkettőt Pannoniában. Annál érdekesebb. — D. K.

Ha Senecát s M. Aurélt összehasonlítjuk, nevezetes különbségeket találunk. Seneca, roppant sok olvasás és ismeret mellett, megragadólag ír; a gondolatot s elvet, ha tán nem elég helyes is, előadása által az olvasóba önti. M. Aurél nem rendelkezett ily szerencsés iránylyal; gondolatait nem tudta felöltöztetni; egyszerű mezben tárja elénk. Amabban gyönyörködünk, ezzel egyetézünk. Senecában a stoicus író felülmulja az embert. M. Aur. ban az ember felülmulja csaknem önmagát. Amaz jobban írja, ez jobban cselekszi. Amaz büszke iskolájára, arrogans elveiben; ez szerény, de csüggedetlen az elvek gyakorlati érvényesítésében. Amaz a bölcs et, ez az embert emeli az istenek közé. Sőt Senecánál a bölcs néha nagyobb az isteneknél, mert ezeknek nincsenek szenvedélyeik, melyek ellen harcolniok kellene, míg a bölcs azokat legyőzve, felülmagasztosul. M. Aurél nem megy ily merész túlzásokba; a bölcsben az embert, az emberben az isteni részt tekintve, megelégszik, ha az istenek felé törekedhetik, ha őket követheti; ha hozzájuk segélyért imádkozhatik. Amaz a halál megvetését hirdeti s meg is hal stoicus elszántsággal; ez nem veti meg, de végzi pályáját nyugodtan, „mint az olajgyümölcs, leesik, ha érett, áldva a természetet, mely létrehozta, s köszönetet mondva a fának, melyen lételet átélte. A kettőnek működését egy száz év választja el, s tán mondhatnám, hogy utóbbi ily arányban áll közelebb a kereszténységhez.

Senecát ajánlottam volt s maig is ajánlom papságra készülő ifjainknak olvasás végett. Sok elvét meg kell rostálni, az igaz; de eszmékben gazdag; irálya sokszor ragyogó; olvasása élvezet. Ide járul az a szerencsés körülmény is, hogy iratai bárhol megkaphatók. M. Aurél jegyzetei nem lennének alkalmasok nyilvános iskolai olvasásra; anyagot se adnának annyit s oly változatost. Irálya is sajátosság. De, ha valaki magyarra jól lefordítaná, méltó olvasmánya lehetne minden gondolkodó embernek s méltó tanulmánya minden tanulónak. — Életirata közben azt mondtam, hogy a milyenné lenni tanult, olyaná lett; most azt mondom, hogy a mint irt, olyan volt. És ez a könyvnek és írójának legszebb ékessége. Könyve és élete bizonyosságot tesznek arról, hogy ő legnagyobb uralkodó volt. . . . mert ön magán is uralkodott.

Derzsi Károly.